

Salvador Soliva

Metge i botànic català; professor del Real Jardín Botánico de Madrid i metge de la família reial espanyola.

TEXT: Elena Guardiola
Josep-Eladi Baños

Salvador Soliva (1750-1793) estudià a Cervera i es va doctorar l'any 1771. Es va establir a Madrid, on fou metge de la família reial espanyola i professor al Real Jardín Botánico, on va estudiar, seguint un mètode rigorós, les propietats curatives de les plantes. Va publicar, en diversos volums que tingueren una gran repercussió, els resultats de la seva recerca sobre el cultiu del senet i sobre les propietats que va descobrir i comprovar en l'estudi de moltes plantes. Membre de l'Acadèmia de Ciències Naturals i Arts de Barcelona i de la Real Academia Médica Matritense, els botànics Hipólito Ruiz i José Antonio Pavón li dedicaren el gènere Soliva.

Salvador Soliva va néixer l'any 1750 a Tordera [1] (Maresme); ell mateix ho explica en una de les seves obres [2]: “[...] *me anticipé á solicitar, que en los campos de mi Patria, la Villa de Tordera, en el Principado de Cataluña, se propagase [...]*”). Es va doctorar a Cervera l'any 1771 i, posteriorment, es va establir a Madrid [3]. Allà exercí de metge i es dedicà també àmpliament a la botànica, àrea en la qual es formà específicament (“*exáminado y aprobado de Botánica*”) [4]. Els seus mèrits feren que fos membre numerari de l'Acadèmia de Ciències Naturals i Arts de Barcelona i de la *Real Academia Médica Matritense*. Destacà en l'exercici de la medicina, essent metge de la família reial espanyola, i també com a botànic, essent professor agregat al *Real Jardín Botánico* de Madrid [5, 6]. En aquest jardí botànic va rebre l'encàrrec específic d'estudiar les propietats curatives de les plantes (“*con destino á la averiguacion de las virtudes de las plantas*”) [4, 7].

Salvador Soliva és un dels metges catalans —juntament amb Miquel Bernades i Claris [8] i Antoni Palau i Verdera [9, 10], també eminents metges i botà-

nics—, que formà part de l'anomenada segona generació de l'escola catalana al *Real Jardín Botánico* de Madrid.

Val la pena recordar que durant el segle XVII i principis del XVIII es considera que Barcelona fou el principal centre botànic peninsular. Això va ser degut, sobretot, a les tres generacions d'apotecaris de la família Salvador, que es van relacionar amb els botànics europeus més destacats, van estudiar a fons la flora de Catalunya i de les illes Balears, van establir el primer jardí botànic (a Sant Joan Despí) i van crear el primer museu de ciències naturals. Els Salvador no van deixar gaires publicacions, però una de les seves activitats més rellevants fou la que van tenir com a formadors de molts dels botànics catalans que destacaren després arreu i foren considerats els millors de la península; dissortadament, com a conseqüència dels fets del 1714 i amb la supressió de la Universitat de Barcelona, la seva escola va desaparèixer. Una part dels seus deixebles van haver de traslladar-se a Madrid i allà van participar en la fundació i direcció del jardí botànic d'aquella ciutat. Entre els metges

botànics que es traslladaren a Madrid destacaren especialment Josep Quer [11] (a qui vam dedicar un article en aquesta revista [12]), Salvador Soliva [7] i Antoni Palau [9, 13], així com Miquel Bernades i Mainader [14] (a qui també vam dedicar un article [15]) i el seu fill, Miquel Bernades i Claris [8].

Estudi farmacològic de les plantes

A la segona meitat del segle XVIII, es va desenvolupar un interès molt gran per l'estudi de les plantes i les seves aplicacions com a fàrmacs. Aquest interès fou paral·lel a la realització de grans expedicions botàniques a Perú, Xile i Nova Espanya, en les quals es van descobrir moltes plantes noves. Un bon nombre d'aquestes tenien propietats curatives i s'empraven com a drogues; en arribar a Espanya, es va potenciar la seva anàlisi i es va fomentar el seu estudi. Aquesta funció estava encomanada als *Reales Hospitales*, però també la duïen a terme els metges relacionats amb la família reial.

A partir de 1785, Salvador Soliva, metge, i Joaquín Rodríguez, cirurgià, agregats del *Real Jardín Botánico*, es van fer càrrec d'aquestes funcions de recerca —tant de plantes del país com de les que arribaven de les expedicions esmentades o d'altres contrades— i començaren a estudiar les propietats medicinals d'algunes plantes.

Soliva i Rodríguez expliquen en el pròleg d'un dels seus llibres com van ser nomenats agregats del *Real Jardín Botánico* [16]: “Enterado pues el Excelentísimo Señor Conde de Floridablanca de la constancia con que habíamos emprendido y continuamos nuestras observaciones medi-

nales sobre las plantas, y persuadido de que este es el único medio de sacar utilidad notoria y efectiva de la Botánica, por lo perteneciente a la Medicina, se sirvió informar á S. M., y este amable y benéfico Soberano tuvo á bien agregarnos al Real Jardín Botánico, para que continuásemos nuestras experiencias y observaciones, procediendo de acuerdo con los Catedráticos Dr. D. Casimiro de Ortega y D. Antonio Palau [...]” [7]. Tot i ser agregats, no tenien cap sou, i no fou fins l'octubre de l'any següent que van percebre alguna compensació monetària (300 ducats anuals S. Soliva i 200 ducats J. Rodríguez) [17]. Per Reial Ordre de 18 d'abril de 1790, es va concedir també a Salvador Soliva els honors de Metge de la Família Reial, càrrec que posteriorment se li va donar en propietat [17].

Aquesta tasca investigadora que Soliva i Rodríguez havien començat al jardí botànic, la seguirien després els seus successors, José Severo López, Baltasar Manuel Boldo, Antonio Dámaso Torres, Tomás Aldevo i Sebastián Aso Travieso, entre 1785 i 1822. Tot i això, van ser Soliva i Rodríguez els que van dur a terme la recerca farmacològica més intensa, centrada, sobretot, en plantes de la península [18, 19]. Ells dos foren, també, els que impartiren l'ensenyament de *Botánica aplicada* entre 1787 i 1790 [20] i participaren, com a argüidors, en els exàmens de botànica quan Antoni Palau era el catedràtic [4]. L'any 1784, Salvador Soliva havia assumit també el càrrec de fiscal dins de la *Junta de Gobierno* de la *Real Academia Médica Matritense* [21].

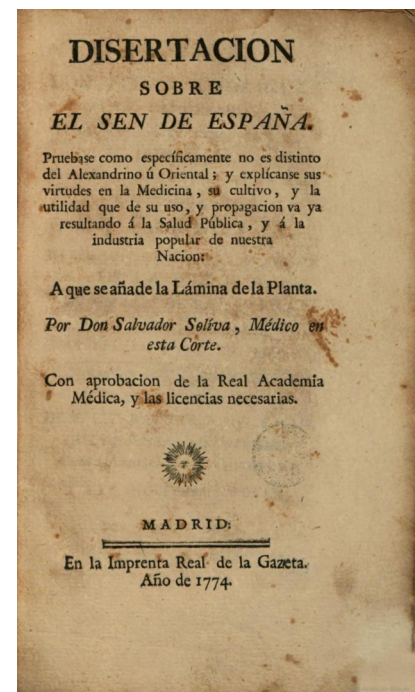
Com ja hem comentat, el seu successor al *Real Jardín Botánico*

va ser José Severo López, que fou confirmat en aquest càrrec el 18 de novembre de 1793 [17] (“El Rey ha concedido, al Medico D. Josef Severo Lopez, agregacion á su Real Jardin Botánico, para observar las virtudes de las plantas y asistir á los dependientes dél, en lugar de D. Salvador Soliva, y con el mismo sueldo de nueve mil reales al año, desde el dia en que tome posesion” [22]).

Recerca i publicacions

Salvador Soliva va publicar dues obres que van tenir una gran repercussió [6]. La primera que cal esmentar, publicada l'any 1774, és *Disertación sobre el sen de España* [2] (imatge 1). En aquesta obra, Soliva compara el senet espanyol (especialment el que es cultivava a Catalunya) amb el que venia d'Alexandria i d'Itàlia; n'explica les característiques, així com les propietats i quina és la manera més adequada de culti-

Imatge 1. Portada de l'obra *Disertación sobre el sen de España*, escrita per Salvador Soliva, publicada el 1774 [2].

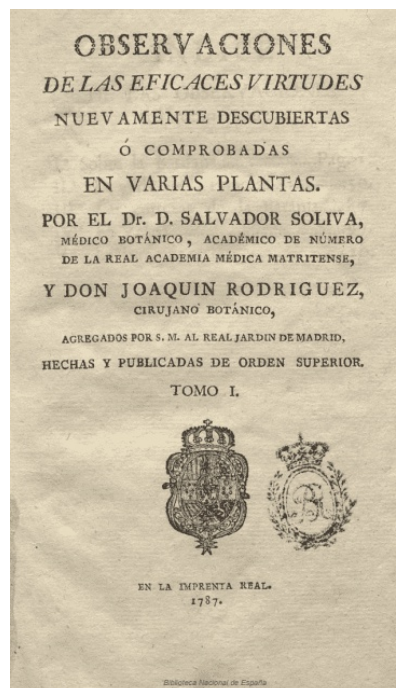

var-lo. El senet és el nom que reben alguns tàxons d'un gènere de plantes llenyoses (*Senna* sp.) de la família de les fabàcies, que comprèn al voltant d'unes 250 espècies, de les fulles d'algunes de les quals s'obté la droga del mateix nom, constituïda per les fulles assecades del senet, que s'empra com a purgant. Les més conegudes són el senet d'Alexandria (*S. alexandrina* var. *alexandrina*) i el senet de l'Índia (*S. alexandrina*) [23]. *El Mercurio Histórico y Político* [24], periòdic mensual que es publicava a Madrid, el mes de setembre de 1775 parlava d'aquest llibre; deia on es venia i, a més, especificava on es podia comprar senet i quin n'era el preu: "se hallará en la Librería de Escribano, frente la Aduana, y en casa del Autor, calle de los Negros, casa num 29, quarto baxo; donde tambien se vende el mismo Sén Español, limpio y reciente, á cinco reales vellon la libra, y por mayor se dará aún con mas equidad". Quan ja havien passat 25 anys des de la seva publicació, l'any 1799, el *Semanario de Agricultura y Artes dirigido a los párrocos* [25] publicà un ampli resum d'aquesta obra "para excitar el interés de nuestros labradores á fin de promover este ramo [el cultiu del senet]" degut a "las buenas propiedades del Sen de España y el método de cultivarle en Cataluña; y aunque es de tanta necesidad y consumo en las boticas, no se ha extendido su cultivo en las demas provincias del reyno" [7]. En aquell temps, els capellans i els rectors de les parròquies actuaven com a agents d'extensió agrària, ja que formaven part de l'elit il·lustrada als pobles,

en ésser pràcticament els únics que sabien de lletra en les zones rurals. El *Semanario* era, d'aquesta manera, la forma que hi havia per a fer arribar a la pagesia, majoritàriament analfabeta, els nous mètodes de cultiu, les novetats en maquinària i les recomanacions provinents tant del propi país com de l'estranger [26].

La segona obra important, Soliva la va escriure amb Joaquín Rodríguez i portava per títol *Observaciones de las eficaces virtudes nuevamente descubiertas ó comprobadas en varias plantas* [16] (Imatge 2). Consta de tres volums, que es publicaren els anys 1787, 1788 i 1790. Fou una obra molt reconeguda, que es va utilitzar molt en aquella època; era considerada una obra de referència i es podia trobar en moltes biblioteques, tant a la península com a Amèrica [27]. En començar aquesta important

Imatge 2. Portada del primer volum, publicat el 1787, de l'obra *Observaciones de las eficaces virtudes nuevamente descubiertas ó comprobadas en varias plantas*, escrita per Salvador Soliva i Joaquín Rodríguez [16].

obra, els autors van incloure un extens pròleg en el que expliquen els motius pels quals l'han escrit i com han treballat per dur-la a terme. Tot el pròleg és molt interessant i hi destaquen molts aspectes que encara ara són força vigents, com, per exemple: "Pensamos en efecto que el verdadero camino para fijar y adelantar la Medicina, es la observación constante, tanto sobre lo que han observado los que nos han precedido, como sobre lo que ellos no advirtieron ni experimentaron: porque si nos atene-mos servilmente á lo que hemos recibido de nuestros mayores, la ciencia médica á mas de permanecer incierta en mucha parte, se quedará siempre en el mismo estado; esto es, no adelantará un paso, ni llegará á la certidumbre y extension que indubitablemente podrá lograr si las observaciones y experiencias se continúan sin interrupción" [...]. "El plan de la obra manifiesta el método y fundamentos que nos hemos propuesto seguir en todas nuestras observaciones. Pide este género de trabajo gran lentitud, mucha paciencia y tiento escrupuloso: y asi pocas observaciones bien hechas y aseguradas, deben estimarse por no pequeña adquisición, si se atiende á lo poco que hasta aquí se ha adelantado" [...]. "nos hemos propuesto determinar el uso y virtud de varias de las plantas, señaladamente la especie de enfermedad, el estado y las circunstancias en que convienen, fundándolo todo en repetidas experiencias". Expliquen com han fet els seus experiments i les cinc condicions que tots aquests estudis han seguit, és a dir, la metodologia dels

seus treballs: "En todos estos experimentos nos proponemos guardar las siguientes condiciones: I^a Determinar bien el género y especie de la planta que usamos, el parage donde se cria, el tiempo en que se ha cogido, y la parte de ella que se aplica. II^a Señalar el modo cómo la administramos, si es en sustancia, en infusion, en extracto, interior ó exteriormente, y en qué dosis. III^a Preferir sobre el modo mas sencillo de administrarla, á fin de poder juzgar mejor de su virtud nativa, sin la menor alteracion. IV^a Usarla siempre que se pueda sin mezcla de otro simple, por no atribuir tal vez á la nueva planta los efectos que podrian provenir de los simples con que se mezcla, y en el caso de que algunas circunstancias nos obliguen á combinarla, advertir puntualmente los remedios con que se ha mezclado, y los motivos porque se ha hecho. V^a Abstenernos siempre que podamos, durante el uso del nuevo remedio, de toda otra medicina, y especificar el régimen de vida que se prescriba al enfermo".

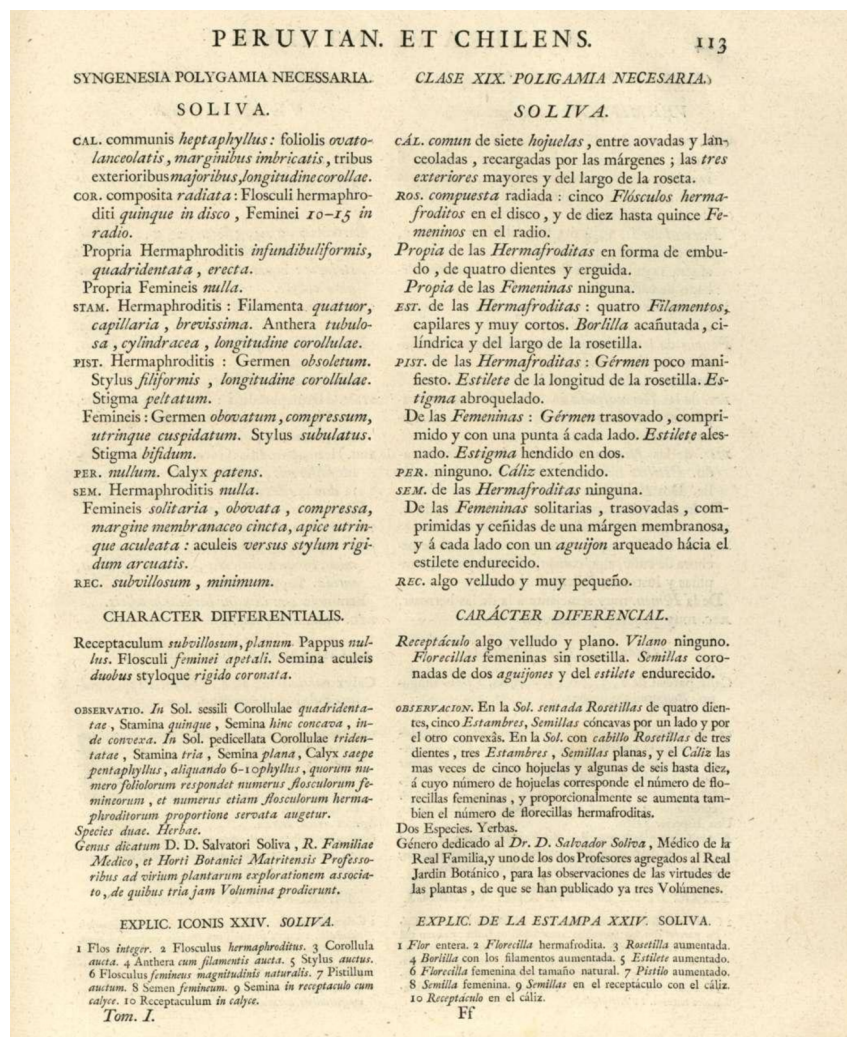
D'aquesta obra, que va ser àmpliament comentada per diferents autors, se'n van fer diverses reimpressions. Anys més tard, encara en trobem referències [7]. A tall d'exemple citarem alguns d'aquests comentaris, que es van publicar molts anys després. El 22 d'abril de 1835, la *Gaceta de Madrid* [28] fa esment a la reimpressió de 1829 que va fer la *Imprenta Real*, i diu: "Tiene por objeto esta obra fijar la virtud y uso de algunas plantas recibidas ya en la medicina, particularmente de las que se crian en España, averiguar las propiedades medicas de las que aun no estan en uso, prefiriendo tambien

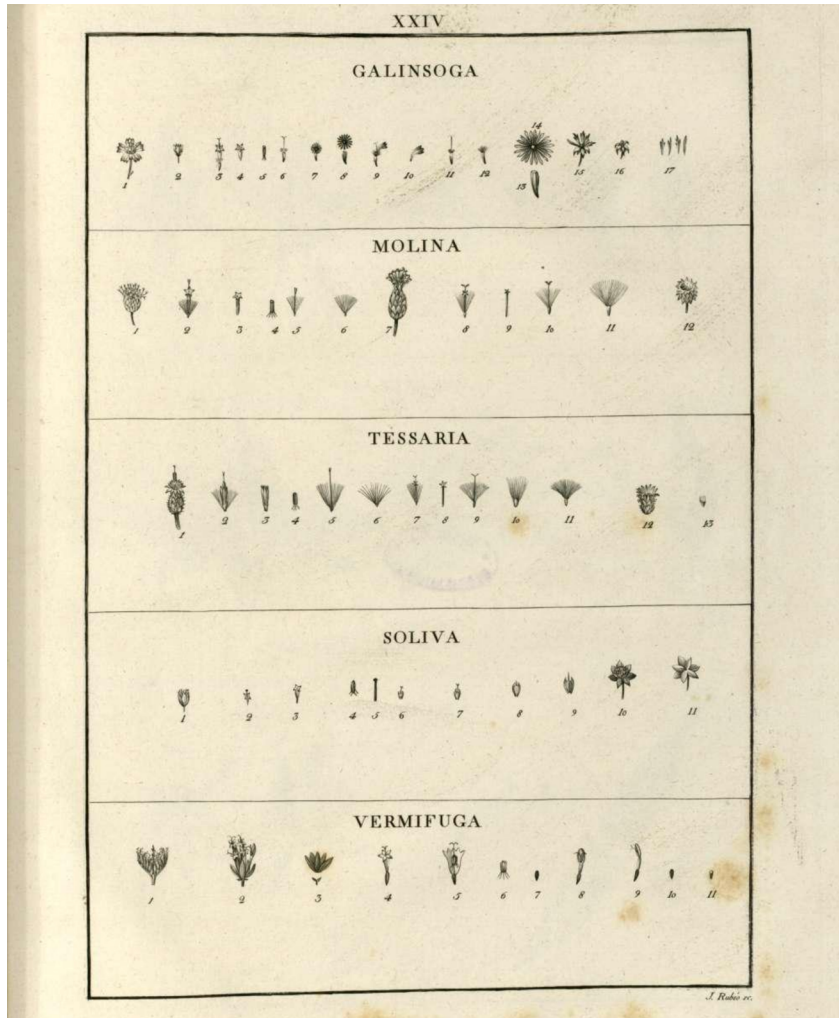
en estas las que produce nuestra Península; é indagar cuáles plantas indígenas podrian suplir por las exóticas. Estos tres puntos, acreditados por la experiencia de varios casos, según refieren los autores, estan desempeñados con bastante maestría por efecto de una observación detenida y constante". Més de mig segle després de la seva publicació, l'any 1848, Anastasio Chinchilla també s'hi referia amb aquestes paraules [29]: "Los autores se quejan de que habiendo mas de diez mil especies de plantas conocidas, apenas llegan á seiscientas las que tienen uso en medicina", i

després de descriure el propòsit de l'obra, acaba dient: "Los autores describen bastante número de plantas: hablan de sus virtudes, las cuales confirman con cuatro, seis ó más casos prácticos. Esta obrita puede consultarse con bastante provecho".

Algunes de les observacions fetes en els estudis de Soliva i Rodríguez foren citades per altres autors en diferents llibres de text. Un exemple n'és el llibre publicat per Juan Bautista Foix y Gual l'any 1838 [30] qui, al *Curso de Materia Médica ó de Farmacología*, inclou un capítol sobre el *Té de España* en què

Imatge 3. Pàgina 113 de *Florae peruviana, et chilensis prodromus* [32] (1794) on es descriu per primera vegada el gènere *Soliva*, batejat així en honor a Salvador Soliva per Hipòlito Ruiz i José Antonio Pavón.

Imatge 3. Dibuix del gènere *Soliva*, inclòs a *Florae peruviana, et chilensis prodromus* (1794). La descripció dels dibuixos 1 a 10 està al final de la pàgina 113 d'aquesta obra, que es reproduïx a la imatge 3: 1. Flor entera. 2. Florecilla hermafrodita. 3. Rosetilla aumentada. 4. Borlilla con los filamentos aumentada. 5. Estilete aumentado. 6. Florecilla femenina del tamaño natural. 7. Pistilo aumentado. 8. Semilla femenina. 9. Semillas en el receptáculo con el cáliz. 10. Receptáculo en el cáliz [32].

parla de l'*Aloysia citrodora*. Com a base de les seves propietats, l'autor diu: "Confirmaron estas propiedades, con cuarenta y seis observaciones, el Médico Dr. D. Salvador Soliva, y D. Joaquin Rodríguez Botánicos agregados por S. M. al real jardin de Madrid, quienes prescribieron el infuso, hecho con la cantidad de hojas que se pueden coger con los tres dedos, puestas en una libra de agua hirviendo, del que hacian tomar ordinariamente, la mitad por la mañana, y la otra por la tarde". Uns quants anys més tard, el 1864, Vicente Martín de

Argenta [31] en fa referència quan parla de les propietats curatives de la *Stachys recta* L. (*yerba de la perlesía*) i es recolza en les dades de Soliva i Rodríguez: "Poti, cirujano de Madrid, curó á una anciana paralítica de piernas y muslos desde hacia algunos años, por lo que el Dr. Soliva y Rodríguez, cirujano agregado al jardín botánico de la corte para observar las virtudes y propiedades de las plantas, la experimentó con feliz éxito en la misma enfermedad. El olvido en que yace nos induce á creer se dejaron llevar los prácticos citados de la

preocupacion en favor de ella, y de aquí el desuso en que está".

Salvador Soliva va morir encara jove, probablement a Madrid, el mes d'octubre de 1793 [1, 3, 17]. Els botànics espanyols Hipólito Ruiz i José Antonio Pavón li dedicaren un gènere americà de la família de les compostes [7].

El gènere *Soliva*

L'any 1794, poc després de la mort de Salvador Soliva, Hipólito Ruiz i José Antonio Pavón van publicar una de les obres més rellevants de la botànica del segle XVIII: *Florae peruviana, et chilensis prodromus* [32]. Aquesta obra recollia una part de les 3.772 plantes que estudiaren en les seves expedicions a Amèrica del Sud i a les quals ells donaren nom [7].

En aquells moments, aquests científics ja havien dedicat a diferents persones moltes de les plantes que havien descobert. Entre aquestes persones hi trobem protectors de les expedicions, com Carles IV, Maria Lluïsa de Parma o Manuel Godoy, així com ministres i personalitats que havien col·laborat en fer possibles aquells viatges. No hi falten tampoc polítics rellevants i membres de la noblesa, així com metges i botànics, espanyols i estrangers, a qui Ruiz i Pavón reconegueren els seus mèrits donant el seu nom a algun dels seus descobriments. És aquest el cas de Salvador Soliva, a qui dedicaren el gènere *Soliva* [19].

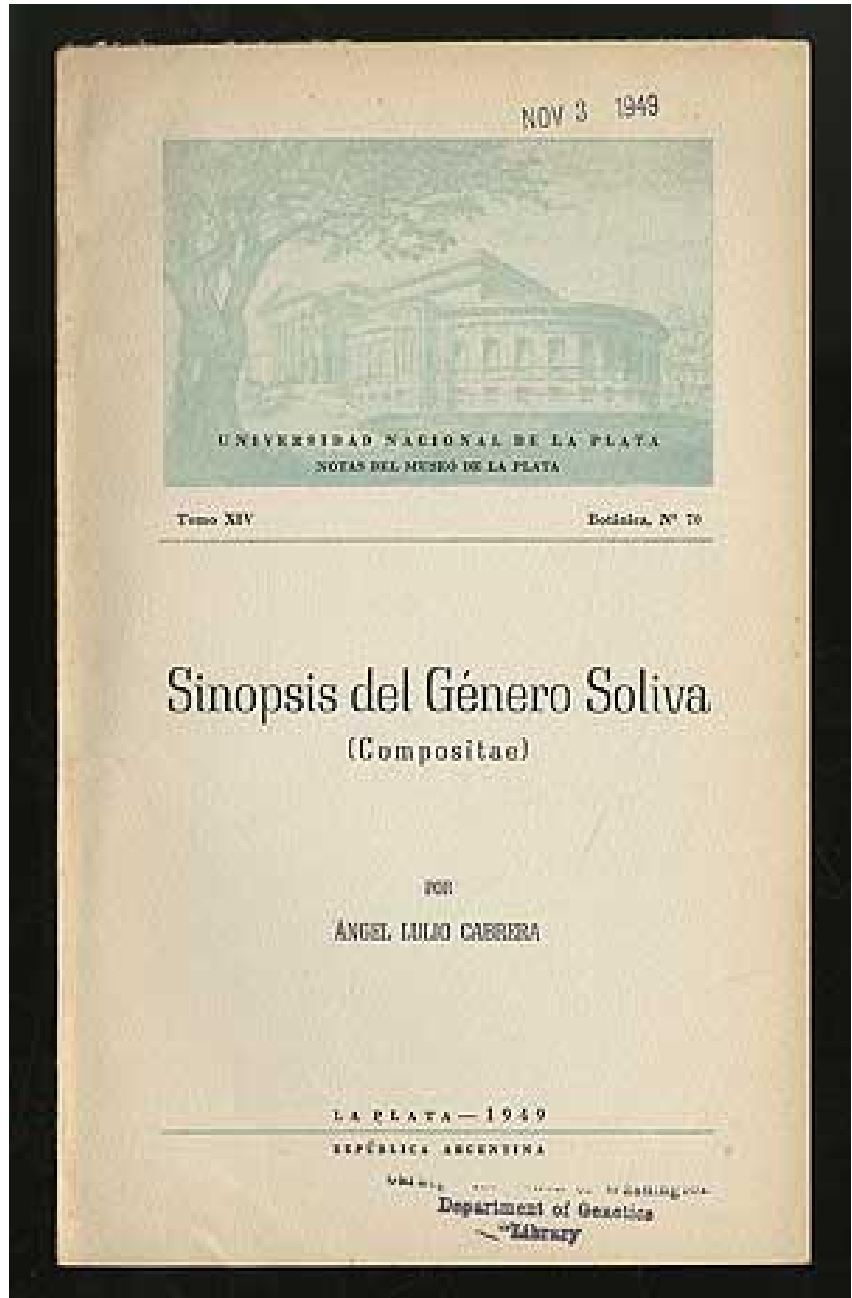
A la pàgina 113 de l'abans esmentada obra *Florae peruviana, et chilensis prodromus* [32] (Imatge 3), Ruiz i Pavón descriuen un nou gènere al qual donen el nom de *Soliva* (*Soliva* Ruiz & Pav.), i fan constar que l'hi donen en honor de Salvador Soliva amb aquestes paraules: "Género dedica-

Imatge 5. *Soliva sessilis* Ruiz & Pav.[33] Font: Flora Catalana

do al Dr. D. Salvador Soliva, Médico de la Real Familia, y uno de los dos Profesores agregados al Real Jardín Botánico, para las observaciones de las virtudes de las plantas, de que se han publicado ya tres Volúmenes". A més, en una de les làmines del llibre (XXIV) inclouen una sèrie de dibuixos d'aquest nou gènere (Imatge 4).

Soliva és un gènere de plantes que pertany a la família asteràcies (Imatge 5 [33]). Tot i que les plantes del gènere *Soliva* es troben so-

Imatge 6. Portada de la monografia d'Ángel Lulio Cabrera *Sinopsis del género Soliva (Compositae)*[37](1949).

bretot a Amèrica, n'hi ha arreu del món, incloses la península Ibèrica i les illes Balears [34-36].

Ángel Lulio Cabrera, botànic argentí d'origen espanyol, fou un dels estudiosos més importants del gènere *Soliva*. L'any 1949 va publicar la monografia *Sinopsis del género Soliva (Compositae)* [37] (Imatge 6); a més, va donar nom a una nova espècie de *Soliva* (*Soliva macrocephala* Cabrera). Des del punt de vista mèdic dermatològic,

diversos autors han publicat casos de dermatitis produïda per plantes del gènere *Soliva* [38-40].

Elena Guardiola: llicenciada (UB) i doctora (UAB) en medicina i cirurgia, és acadèmica corresponent de la Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya

Josep-Eladi Baños: llicenciat (UAB) i doctor (UAB) en medicina i cirurgia, és catedràtic de farmacologia i rector de la Universitat de Vic - Universitat Central de Catalunya.

BIBLIOGRAFIA

- [1] Salvador Soliva. *Gran enciclopèdia catalana*. Consultat el 13 de juny de 2024 , a <https://www.enciclopedia.cat/gran-enciclopedia-catalana/salvador-soliva>.
- [2] Soliva, S. 1774. *Disertacion sobre el sen de España. Pruebase como específicamente no es distinto del Alexandrino ú Oriental; y explícense sus virtudes en la Medicina, su cultivo, y la utilidad que de su uso, y propagacion va ya resultando á la Salud Pública, y á la industria popular de nuestra Nacion: a que se añade la Lámina de la Planta*. Imprenta Real de la Gazeta, Madrid.
- [3] Calbet i Camarasa, J. M., Corbella i Corbella, J. 1983. *Diccionari biogràfic de metges catalans*. Tercer volum. Fundació Salvador Vives Casajuana, Seminari Pere Mata, Universitat de Barcelona, Barcelona: 113-114.
- [4] Noticia de los ejercicios publicos de Botánica, que en los dias 28 y 31 de este mes tuvieron los discipulos de la Escuela del Real Jardin de esta Corte, dirigidos por D. Antonio Palau y Verdera, segundo Catedrático de Botánica por S. M. 1785. *Memorial literario instructivo y curioso de la Corte de Madrid*. Número XXI. Tomo 6. Imprenta Real, Madrid: 490.
- [5] Catálogo de los académicos numerarios actuales de la Real Academia Médica de Madrid. 1791. *Estatutos de la Real Academia Médica de Madrid, y plan de sus ocupaciones, aprobados por S. M. en 13 de Octubre de 1791*. Viuda de Don Joaquín Ibarra, Madrid: 39-41.
- [6] Colmeiro, M. 1858. *La botànica y los botánicos de la Península Hispano-Lusitana: estudios bibliográficos y biográficos*. Imprenta de M. Rivadeneyra, Madrid: 169.
- [7] Guardiola, E., Baños, J. E. 2013. Eponímia mèdica catalana. El gènere Soliva. *Annals de Medicina*, 96, 27-31.
- [8] Guardiola, E., Baños, J. E. 2014. Eponímia mèdica catalana. Els epònims de Miquel Bernades i Claris. El gènere *Clarisia* i la *Clarisia volubilis*. *Annals de Medicina*, 97, 134-138.
- [9] Guardiola, E., Baños, J. E. 2013. Eponímia mèdica catalana. Els epònims d'Antoni Palau: el gènere *Palaua* i l'*Aloysia citrodora* Palau. *Annals de Medicina*, 96, 124-129.
- [10] Ibáñez i Cortina, N. 2006. *Estudis sobre cinc herbaris històrics de l'Institut Botànic de Barcelona*. Tesi doctoral. Universitat de Barcelona, Barcelona: 98.
- [11] Guardiola, E., Baños, J. E. 2015. Eponímia mèdica catalana. El gènere *Queria*. *Annals de Medicina*, 98, 33-39.
- [12] Guardiola, E., Baños, J. E. 2020. Josep Quer i Martínez. Metge, cirurgià, anatomista i botànic català, creador i primer professor del Real Jardín Botánico de Madrid. *Milfulles*, 5, 43-48.
- [13] Gamisans, J. 2006. Història de la botànica als Països Catalans. *Ressons d'Occitània*, 7, 6-7.
- [14] Guardiola, E., Baños, J. E. 2014. Eponímia mèdica catalana. Els epònims de Miquel Bernades i Mainader. El gènere *Barnadesia* i altres epònims. *Annals de Medicina*, 97, 33-38.
- [15] Guardiola, E., Baños, J. E. 2022. Miquel Bernades i Mainader. Metge i botànic català, catedràtic del Real Jardín Botánico de Madrid i un dels introductors del mètode de Linné a Espanya. *Milfulles*, 7, 39-45.
- [16] Soliva, S., Rodríguez, J. 1787, 1788, 1790. *Observaciones de las eficaces virtudes nuevamente descubiertas ó comprobadas en varias plantas*. 3 volums. Imprenta Real, Madrid.
- [17] Valverde, J. L., Vidal Casero, M. C. 1979. Los médicos y cirujanos agregados al Jardín Botánico de Madrid y la experimentación farmacológica de drogas. *Ars Pharmaceutica*, 20, 189-211.
- [18] Rodríguez Nozal, R., González Bueno, A. 1995. Real Academia Médica Matritense y expediciones botánicas ilustradas. Una conexión fármaco-terapéutica. *Dynamis Acta Hisp Med Sci Hist Illus*, 15, 375-399.
- [19] González Bueno, A., Rodríguez Nozal, R. 2000. Plantas americanas para la España ilustrada: génesis, desarrollo y ocaso del proyecto español de expediciones botánicas. Editorial Complutense, Madrid: 32-33, 38.
- [20] Puente Veloso, S. 1982. Aportación de la botànica a la medicina en el reinado de Carlos III. *Anales de la Real Academia Nacional de Medicina*, 99, 437-496.
- [21] Granjel, L. S. 2006. *Historia de la Real Academia Nacional de Medicina*. Real Academia Nacional de Medicina, Madrid: 93-95.
- [22] Centenario del Dr. Severo López. 1908. *Anales de la Real Academia de Medicina*, 28, 80-81.
- [23] Savulescu, E., Georgescu, M. I., Popa, V., Luchian, V. 2018. Morphological and anatomical properties of the *Senna alexandrina* Mill. (*Cassia angustifolia* Vahl.) Agriculture for Life for Agriculture, Conference Proceedings 1 (1):305-310.
- [24] *Mercurio historico y politico, que contiene el estado presente de la Europa, lo sucedido en todas las Cortes, los intereses de los Príncipes, y generalmente todo lo mas curioso perteneciente al mes de septiembre de 1775. Con reflexiones políticas sobre cada Estado. Compuesto por diferentes diarios, mercurios, gazetas de todos países, y sacado de otros documentos y noticias originales*. 1775. Tomo tercero. Imprenta Real de la Gazeta, Madrid: 427-428.
- [25] Extracto de la Disertación del médico D. Salvador Soliva, sobre el Sen de España, impresa en Madrid año de 1774. 1799. *Semanario de Agricultura y Artes dirigido á los párrocos del jueves 8 de agosto de 1799*, 136, 81-88.

- [26] Guzmán Álvarez, J. R., Camino Serrano, M. 2008. El Semanario de Agricultura y Artes dirigido a los Párrocos (1797-1808) doscientos años después. *Agricultura*, 912, 826-827.
- [27] De Micheli, A., Izaguirre-Ávila, R. 2009. De la herbolaria medicinal novohispana a los inicios de estudios botánico-farmacológicos sistematizados (bosquejo histórico). *Arch Cardiol Mex*, 79, Supl 2, 95-101.
- [28] Obras que se hallan de venta en el despacho de la Imprenta Real. 1835. *Gaceta de Madrid*, 22 d'abril de 1835, 448.
- [29] Chinchilla, A. 1848. *Anales históricos de la medicina en general, y biográfico-bibliográfico de la española en particular. Historia de la Medicina Española*. Tomo 3. Imprenta de D. José Mateu Cervera, Valencia: 168.
- [30] Foix y Gual, J.B.. 1838. *Curso de Materia Médica ó de Farmacología traducido del que escribió en francés F. Foy, Dr. en medicina de la Escuela de Paris, profesor de farmacología, miembro de la Sociedad de Agronomía practica etc. Refundido y arreglado por el Dr. D. Juan Bautista Foix y Gual. Catedrático de Terapéutica y Materia Médica en el Nacional Colegio de Medicina y Cirugía de esta ciudad, socio de varias academias etc.* Tomo I. Imprenta de J. Verdager, Barcelona: 138-141.
- [31] Martín de Argenta, V. 1864. *Album de la flora médico-farmacéutica é industrial, indígena y exótica, ó sea coleccion de laminas iluminadas de las plantas de aplicacion en la medicina, farmacia, industria y artes, copiadas en su mayor parte del natural ó de los mejores dibujos que de ellas existen...* Tomo III. Imprenta de los Sres. Martínez y Bogo, Madrid: 78-79.
- [32] Ruiz, H., Pavón, J. 1794. *Florae peruviana, et chilensis prodromus, sive novorum generum plantarum peruvianarum, et chilensium descriptiones, et icones. Descripciones y láminas de los nuevos géneros de plantas de la flora del Perú y Chile por don Hipólito Ruiz y Don Joseph Pavón, botánicos de la expedición del Perú, y de la Real Academia Médica de Madrid.* Imprenta de Sancha, Madrid: 113.
- [33] *Soliva sessilis*. Flora catalana. Consultat el 13 de juny de 2024, a <https://www.floracatalana.cat/flora/vasculars/taxons/NTax3132>.
- [34] Guillot Ortiz, D. 2010. *La tribu Anthemideae Cass. (Asteraceae) en la flora alóctona de la Península Ibérica e Islas Baleares (citas bibliográficas y aspectos etnobotánicos e históricos)*. Monografías de la Revista Bouteloua, 9. Jolube Editor, Fundación Oroibérico, Teruel, Jaca.
- [35] Healy, A. J. 1958. Contributions to the knowledge of the naturalized flora of New Zealand. Nº 3. *Transactions Royal Soc New Zealand*, 81, Part 1, 23-26.
- [36] Boufford, D. E., Peng, C. I. 1993. *Soliva Ruiz & Pavon (Anthemideae, Asteraceae) in Taiwan.* *Bot Bull Acad Sin*, 34, 347-352.
- [37] Cabrera, A. L. 1949. *Sinopsis del género Soliva (Compositae)*. Universidad Nacional de La Plata, La Plata.
- [38] Hogan, P. A. 1997. *Bindii dermatitis.* *Australas J Dermatol*, 38, 224-225.
- [39] Commens, C., McGeogh, A., Bartlett, B., Kossard, S. 1984. *Bindii (Jo Jo) dermatitis (Soliva pterosperma [Compositae]).* *J Am Acad Dermatol*. 10, 5(Pt 1), 768-773.
- [40] Commens, C. A., Bartlett B. H., McGeoch, A. H., Kossard, S. 1982. *Bindii (jo-jo) dermatitis. The clinical and histopathological spectrum.* *Australas J Dermatol*, 23(3), 110-115.